

НЕАЛАГІЧНЫЯ КРЫЛАТЫЯ СЛОВЫ З РУСКАМОЎНЫХ ТЭКСТАВЫХ КРЫНІЦ (ПРЫНЦЫПЫ ДАСЛЕДАВАННЯ)

Крылатыя словы – гэта ўстойлівыя, распаўсюджаныя ў мове словы, выразы і афарызмы, якія характарызуюцца наяўнасцю аўтара ці тэкставай крыніцы свайго паходжання. Сувязь з аўтарскім паходжаннем або тэкставай крыніцай з часам можа губляцца ў масавай свядомасці носьбітаў мовы, тады крылатыя словы пачынаюць функцыянаваць на штат такіх фразеалагізмаў ці прыказак, якія складаюць актыўны фонд адзінак – уваходзяць у парэміялагічны мінімум або ў асноўны парэміялагічны фонд мовы [3].

Крылатыя словы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове ўтвараюць корпус адзінак як уласна беларускіх, так і запазычаных з іншых моў. З вялікай колькасцю іншамоўных крыніц (мастацкіх, публіцыстычных, навуковых тэкстаў, выказванняў вядомых людзей, фальклорных твораў і г.д.) у беларускую мову запазычваюцца такія адзінкі, якія лепш за ўсё адпавядаюць светапоглядным, этычным і эстэтычным уяўленням беларусаў [5].

Крылатыя словы складаюць даволі значную частку ўстойлівых адзінак, якія выкарыстоўваюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, маюць спецыфічныя моўныя ўласцівасці і патрабуюць свайго спецыяльнага вывучэння і лексікаграфічнага апісання.

Трэба адзначыць, што крылатыя словы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове вывучаны яшчэ недастаткова і амаль не лексікаграфаваны. Крылатыя словы з беларускіх літаратурных тэкставых крыніц часткова адлюстраваны ў шырока вядомым зборніку Ф. М. Янкоўскага “Крылатыя словы і афарызмы” (1960), а таксама ў лінгвакраіназнаўчым даведніку “Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў” [СБП]. Крылатыя словы з іншамоўных (амерыканскіх, еўрапейскіх, а таксама рускіх) фальклорных і літаратурных крыніц XII–XX стст. часткова прадстаўлены ў двух частках тлумачальнага слоўніка “Крылатыя выразы ў беларускай мове” [KB1; KB2], а таксама ў тлумачальным слоўніку “Крылатыя афарызмы ў беларускай мове” [КА]. Некаторыя агульнавядомыя і масава ўжывальныя ў мове крылатыя словы страцілі асацыятыўную сувязь са сваімі тэкставымі крыніцамі і ўвайшлі ў склад парэміяла-

6. СОВРЕМЕННЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС. ПРОБЛЕМЫ ТЕКСТОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ КНИГОИЗДАНИЯ

гічнага мінімуму беларускай мовы, зафіксаванага ў “Paremiological Minimum and Basic” [PM].

Даволі значная колькасць крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове запазычана з рускай мовы і паходзіць з рускамоўных фальклорных ці літаратурных тэкставых крыніц [1]. Пры гэтым заўважана, што шэраг устойлівых выразаў, якія шырока функцыянуюць у сучасна беларускай літаратурнай мове, утвораны ад запазычаных з рускай мовы крылатых слоў у выніку іх другой дэрывацыі – з дапамогай самых розных спосабаў трансфармацыі як лексіка-граматычнай структуры, так і семантыкі [4]. Лексікаграфічнае апісанне такога кшталту новых ўстойлівых адзінак, утвораных ад крылатых слоў, складае адну з актуальных праблем сучаснай беларускай фразеалогіі, парэміялогіі і афарыстыкі [2].

Напрыклад, ад шырока вядомага крылатага афарызма *Автомобиль не роскошь, а средство передвижения* з рамана «Золотой телёнок» (1931) І. Ільфа і Я. Пятрова ў сучаснай беларускай літаратурнай мове ўварыліся цэлых два ўстойлівых выразы (у выніку субстытуцыі лексічных кампанентаў), параўн.: [Драгун:] – *Мараль: хадзі пешшу, будзеш спаць спакойна. [Пракурат:] – Не прапаведай адсталых поглядаў. У наш час машына – не раскоша, а крок да самастойнасці. Як некалі селянін з канём. (У. Дамашэвіч, “Камень з гары”); У вялікім горадзе, а такім з’яўляецца наша сталіца, таксі – не раскоша, а сродак руху.* (“Літаратура і мастацтва”, 2001, № 3).

Не менш папулярны крылаты афарызм *Дело помощи утопающим – дело рук самих утопающих* з рамана І. Ільфа і Я. Пятрова «Золотой телёнок» (1931) трансфармаваўся ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (быў калькаваны з адначасовай заменай адной дамінантнай лексемы), параўн.: *Гандляры спіртным не абавязаны прад’яўляць сваё пітво на праверку якой-небудзь інспекцыі – закона такога няма. Таму сведчанні аб якасці трымаюцца на “чэсным” слове вытворцы або гандляра. Ды толькі ў жанданні хуткай нажывы, сумленне бывае іншы раз справай залішне абцяжарваючай. Вось і выходзіць амаль як у тым афарызме: “Выратаванне вытвіхох – справа рук саміх вытвіхох” ...* (“Магілёўская праўда”, 1992, № 60).

Вядомы крылаты афарызм савецкіх часоў *Сын за отца не отвечает*, аўтарства якога належыць І.В. Сталіну (1879–1953), перафразаваны ў сучаснай беларускай літаратурнай мове шляхам інверсіі лексічных кампанентаў, дзякуючы чаму атрымаў процілеглы змест, параўн.: – *Чаму такая ўпартасць? Але мяне больш абурьыла другое: што ён мае да гэтай няшчаснай дзяўчыны? Ужо каму-каму, а яму-*

то ўбівалася ў галаву формула, што сын ці дачка не адказваюць за бацьку. – Тады на логіцы трэба ісці далей: і **бацька не адказвае за сына**. Ніхто ні за каго не адказвае. (І. Шамякін, “Сэрца на далоні”).

Крылаты афарызм *Дети – цветы жизни*, восходящий к фразе *Дети – живые цветы земли* з навелы М. Горкага «Бывшие люди» (1897), трансфармаваўся ў сучаснай беларускай літаратурнай мове шляхам скарачэння і пачаў ужывацца як перыфраза *кветкі жыцця* – ‘дзеці’, параўн.: [Рубайла:] – *За чысціню! Маральную... Каб – ні з кім!... Разумееце? Без загса, вядома.* [Іванская:] – *А можа, наогул – забараніць гэту справу?* [Рубайла:] – *Нельга. **Кветкі жыцця** перавядуцца.* (А. Дзялендзік, “Аперацыя “Мнагажэнец”).

Кніжны крылаты афарызм *Живи и жить давай другим* з паэмы “На рождение царицы Гремиславы” (1798) рускага паэта і дзяржаўнага дзеяча XVIII–XIX ст. Г.Р. Дзяржавіна аказаўся сінтаксічна перафразаваны ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, дзякуючы чаму атрымаў цалкам новы, “крыміналізаваны” змест (‘Не крадзі ўсё сам, пакінь скрасці і каму іншаму, інакш можаш апынуцца на яго месцы і сам застанешся ні з чым’), параўн.: *У жыцці кожнага, мабыць, здараліся выпадкі, якія потым цяжка было вытлумачыць, абатіраючыся на пэўныя нормы паводзін, маралі, псіхалогіі. Мімаходзь падкрэсла, што не прымаю ні пад якім соусам паўблатныя правілы гульні лямпенізаванага грамадства: “не бяры да галавы”, “будзь прасцей”, “гэта твае асабістыя праблемы”, “**жыві, але давай жыць і другім**”, “бяры ад жыцця, што зможаш”, “памры ты сёння, а я заўтра” і г.д.* (“Настаўніцкая газета”, 1999, № 35).

Трэба заўважыць, што трансфармацыі крылатых слоў у маўленні звычайна не адлюстроўваюцца пры слоўніковым апісанні, што не дазваляе ў поўнай меры ацаніць не толькі стылістычную разнастайнасць і варыянтныя формы іх ужывання, але і кадыфікацыю ў нарматыўным плане тыя новыя ўстойлівыя адзінкі, якія ўзніклі на базе вядомых крылатых слоў.

У сувязі з гэтым перспектыўным бачыцца ўкладанне слоўніка такіх неалагічных устойлівых выразаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове, якія былі ўтвораны ад крылатых слоў, што паходзяць з тэкставых крыніц рускай літаратуры і рускага фальклору. Такі слоўнік можа быць запатрабаваны ў сферы адукацыі, у рэдактарскай справе, пры перакладзе публіцыстычных і мастацкіх тэкстаў.

Скарачэнні

КА – Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамовных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н.э. – XX ст.: тлумач-

6. СОВРЕМЕННЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС. ПРОБЛЕМЫ ТЕКСТОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ КНИГОИЗДАНИЯ

чальны слоўнік / Я.Я. Іваноў. Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2011. 164 с.

KB1 – Крылатыя выразы ў беларускай мове: тлумачальны слоўнік. Ч. 1: 3 іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2004. 136 с.

KB2 – Крылатыя выразы ў беларускай мове: тлумачальны слоўнік. Ч. 2: 3 рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 2006. 208 с.

СБП – Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў / С. Іванова, Я. Іваноў. Мінск: БФС, 1997. 262 с.

PM – Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian) / E.E. Ivanov. Prague: RSS, 2002. 136 с.

Літаратура

1. Венідзіктаў, С. В. Рускамоўныя запазычаныя крылатыя слоў у сучаснай беларускай мове / С. В. Венідзіктаў, Я.Я. Іваноў // *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-baltowschodniosłowiańskich*. 2002. Т. VIII. – С. 210–217.

2. Іванов, Е.Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // XV Міжнародны з'езд славістаў. Мінск, Беларусь, 20–27.08.2013 г.: тэзісы: у 2 т. – Мінск: Беларуская навука, 2013. Т. 1: Мовазнаўства. – С. 322–323.

3. Іванов, Е. Е. Паремеилогический минимум и основной паремеилогический фонд / Е. Е. Иванов // *Паремиология в дискурсе* / под ред. О.В. Ломакиной. – М.: URSS: Ленанд, 2015. – С. 48–66.

4. Іваноў, Я. Я. Аб другасным спосабе дэрывацыі непрэцэдэнтных афарызмаў / Я. Я. Іваноў // *Грані слова: к 65-летію проф. В. М. Мокиенко* / под ред. М. Алексеенко. – М.: ЭЛПИС, 2005а. – С. 463–468.

5. Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы / Я. Я. Іваноў // *Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2 т.* – Мінск: БелЭн, 2005б. Т. 1. – С. 729–730.